

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:1 • 2011

Janken Myrdal, *Spelets regler i vetenskapens hantverk: om humanvetenskap och naturvetenskap* (Stockholm: Natur & Kultur 2009). 224 s.

Det finns många olika anledningar för forskare att skriva böcker. När det gäller *Spelets regler*, vars fokus är relationen mellan humaniora och naturvetenskap, är det tydligt att Myrdals starkaste drivkraft är ett djupt personligt engagemang. Som författaren själv lyfter fram i förordet har detta engagemang växt fram ur hans egna mångåriga erfarenheter från att vara en historiker bland naturvetarna vid Sveriges Lantbruksuniversitet.

Till skillnad från många andra verk som behandlat förhållandena mellan forskningsfälten genom att fokusera på teori och vetenskapshistoria, tar Myrdal framförallt avstamp i den verklighet och vardag som många forskare befinner sig i på högskolorna. Strid om resurser och uppmärksamhet leder till konflikter. Till det kommer en ofta svajig förmåga att kommunicera sinsemellan, vilket leder till missförstånd och samarbetssvårigheter. Olika satsningar och kvalitetsbedömningar styr i allt högre mån hur anslagen fördelas mellan institutioner och forskare. Inte minst etableras bibliometrin i allt större omfattning som ett bedömningsverktyg på högskolorna. Myrdal ser på denna utveckling med skeptisk pessimism eftersom humaniora har svårt att hävda sig i ett spel som styrs enligt regler utvecklade för naturvetenskaperna.

Huvuddelen av boken utgörs av en diskussion kring de olika arbetsmetoderna inom naturvetenskap respektive humanvetenskap, där den senare inkluderar både samhällsvetenskap och humaniora. Var gränsen går mellan natur- och humanvetenskaperna är naturligtvis inte alltid enkelt att definiera, men gränsdragningen är inte viktig i sig och författaren argumenterar med eftertryck emot den allt vanligare förekommande attityden att vetenskap är synonymt enbart med naturvetenskap. Myrdal försöker kortfattat reda ut hur det kommer sig att de olika vetenskaperna är skilda fält med

olika mål och metodik. Detta som en historisk konsekvens i samband med universitetens framväxt, men kanske i första hand som en konsekvens av att de har helt olika syften och frågeställningar, som varken kan eller bör förhandlas bort.

Trots sin i grunden mycket positiva inställning till naturvetenskapens möjligheter att sprida ljus över även historiska processer, är Myrdal djupt oroad över att dess metodik alltmer upphöjs till norm och ideal för all forskning. Inte minst ser han detta i försöken att mäta enskilda forskares kvalitet och framgång genom bibliometriska analyser vilka baseras på antaganden som helt utgår från hur kunskapstillväxt sker inom just naturvetenskapen. I bokens andra del, som går in på detta i mer detalj, visar Myrdal hur bibliometrin i väsentlig mån misslyckas med att mäta både genomslagskraft och relevans inom humanvetenskapen. Dessutom påverkas allt fler forskares publiceringsstrategier i väsentlig grad av deras medvetenhet om hur belönings-systemet fungerar. Inom naturvetenskapen har detta lett till fragmentering av analysresultat för att kunna publicera fler artiklar, samt en ökad tendens att inkludera artikelförfattare som har mycket litet med själva projektet att göra, för att gynna deras publiceringsstatistik.

Spelets regler är både lättläst och engagerande. Att Myrdal har litterär talang är knappast en överraskning. Värre är det med illustrationerna. Även om Myrdals diskussion kring de olika publiceringsformerna inom natur- respektive humanvetenskapen är välskriven, så är detta ett av de få fall jag stött på där figurerna närmast försvårar förståelsen. Särskilt pildiagrammen mer stjälper än hjälper läsaren. Frågan infinner sig också om vilka som är de tilltänkta läsarna. Vissa kapitel verkar skrivna med naturvetare i åtanke, andra med humanvetare, och ytterligare andra för personer helt utanför högskolan. I sin önskan att nå många riskerar Myrdal att tappa de flesta.

Diskussionen kring strukturerna och bibliometrins metodiska problem kunde ha varit lite mer utarbetad. Myrdal använder sig med fördel av många andra forskares analyser och texter, med åtskilliga tips på vidare läsning för den intresserade. Den kritiska analys han själv bidrar med genom att jämföra ISI med vilka forskare som ges egna poster i *Nationalencyklopedin* känns dock inte helt relevant. De exempel han däremot ger från den dagliga verksamheten på universitetet, vid anställningar och utvärderingar, bränner till just genom att de belyser vilka strategier som belönas respektive bestraffas. Mer av den varan hade nog gjort *Spelets regler* till en mer angelägen bok. Oavsett dessa invändningar är detta en bok jag gärna skulle sätta i händerna på både grund- och forskarstudenter för att få dem att reflektera över de traditioner de verkar inom och de styrande strukturerna inom dessa.

Det finns sedan tidigare åtskilliga böcker som debatterar värdet hos de respektive fälten, och som propagerar än för humanismens kritiska resone-

rande, än för naturvetenskapens konkreta analys. Även om Myrdal inte röjer nya vägar så driver hans text en fräsch och delvis marginaliserad tes i en tid som annars utmärks av hårda motsättningar och krav på underkastelse. Den röda tråd som han följer med konsekvens boken igenom är att båda fälten är absolut nödvändiga och att ingendera bör prioriteras över den andra. Lika övertygad som han är att de måste få behålla sina egna metoder och syften, lika övertygad är han att de inte bör hållas separerade. Forskarna måste finna metoder att kommunicera, samarbeta och dra nytta av varandras kunskap och insikter. För att detta ska kunna bli verklighet krävs en ökad förståelse för att bedömningsgrunder som är relevanta för den ena inte nödvändigtvis är relevanta för den andra. Att döma två olika spel efter bara det ena spelets regler är inte bara orättvist, utan i grunden meningslöst.

Societas Archaeologica Upsaliensis

ÅSA M. LARSSON

Harvey J. Graff, Alison Mackinnon, Bengt Sandin & Ian Winchester (red.),
Understanding literacy in its historical contexts: socio-cultural history and the legacy of Egil Johansson (Lund: Nordic Academic Press 2009). 304 s.

Det är inte ofta som svensk historisk eller samhällsvetenskaplig forskning får något större internationellt genomslag. Egil Johanssons presentation och preliminära analyser av läs- och skrivkunnighetens utveckling i Sverige är ett sådant undantag. Vid slutet av 1960- och början av 1970-talet fanns ett stort intresse för utbildningens och speciellt den grundläggande utbildningens långsiktiga betydelse för samhällsutvecklingen, men underlaget för empiriskt välgrundade studier var begränsat. Egil Johanssons upptäckt och analyser av prästernas anteckningar i husförhörslängderna om menighetens förmåga att läsa utan- och innantill och om deras skrivkunnighet var ett stort genombrott som gav eko långt ut i världen. Det stimulerade forskare att leta efter och analysera andra typer av stora kvantitativa material och medförde att det inom ett decennium fanns en ganska god bild över hur läs- och skrivkunnigheten förändrats under de senaste 200 åren. Det gav dessutom läs- och skrivkunnighetsforskningen en god start i Sverige.

Våren 2002 samlades ett tjugotal forskare och kollegor till ett symposium i Vadstena för att belysa Egil Johanssons forskargärning ur ett antal synvinklar. Den resulterande antologin består av 15 bidrag plus en omfattande bibliografi över central litteratur på området, sammanställd av Harvey Graff. Bidragen har grupperats så att det inledningsvis mer direkt handlar om Johansson, hans verk och betydelse. Det inleds med ett omtryck av Egil

Johanssons klassiska verk "The history of literacy in Sweden" (minus appendix och tabeller). Det avslutas med ett ofta reproducerat diagram där läsrespektive skrivkunnighetens utveckling skisseras för perioden 1700–1900. Vid en omläsning är det emellertid främst det bakomliggande arbetet som fångar intresset. Där visar Egil Johansson både materialets unika omfattning och demonstrerar dess potential för vidare undersökningar. Det kan mycket väl vara som Daniel Lindmark i sitt bidrag hävdar, att med undantag för ekonomiska tillväxtstudier är intresset för nationella nivåer på läs- och skrivkunnighet inte så stort längre (s. 106), men det är i så fall ett viktigt undantag. I den internationella tillväxtforskningen har intresset för långsiktiga studier ökat avsevärt under senare år och där är indikatorer på human-kapitalets utveckling av stort intresse. Egil Johanssons resultat om den tidiga allmänna läskunnigheten kullkastade 1970-talets enkla teorier om samband mellan modernisering och alfabetisering; det är möjligt att förnyad forskning på det svenska materialet ger nya insikter om samband mellan läs- och skrivkunnighet och ekonomisk tillväxt.

De övriga bidragen i den första delen är skrivna av Daniel Lindmark, som diskuterar den forskning Egil Johansson, hans kollegor och efterträdare bedrivit i Umeå, Kenneth Lockridge och Hanna Zipernovszky, som på olika sätt visar hur Egil Johansson stimulerat människor och forskningsinsatser, samt ytterligare ett bidrag av Daniel Lindmark där olika läskulturer diskuteras. Medan den första läskampanjen, kring sekelskiftet 1700, resulterade i en gemensam kultur baserad på grundläggande luthersk litteratur, började det folkliga och borgerliga läsandet skilja sig åt under 1700-talet. Skillnaderna manifesterades i tryckstilar; folkligt läsande var dominerat av fraktur medan det borgerliga kom att bli präglad av antikva som associerades med modernisering och internationalisering. Det var först med folkskolan och *Läsebok för folkskolan* (första upplagan 1868) som de båda läskulturerna åter konvergerade. Lindmarks poäng är att den lutherska kyrkans starka universella anspråk bidrog till en gemensam kultur som i förlängningen motiverar demokratiska principer om allas rätt till fri undervisning. Det är möjligt att han där drar lite väl långt gående slutsatser, men artikeln är en intressant demonstration på läs- och skrivkunnighetsforskningens vidareutveckling i vad man kan kalla Umeå-traditionen, med en tydlig koppling mellan religion och läs- och skrivkunnighet.

I den andra delen finns tre bidrag som belyser andra aspekter av läs- och skrivkunnighetsforskningen i Sverige; Bengt Sandin om stadsskolornas disciplinära funktion, Alison Mackinnon om kvinnliga folkskolelärare och fertilitetsnedgången i Sverige efter 1880, samt Lotta Vikström om kvinnors arbete i Sundsvall under 1800-talets andra hälft. Ett av Egil Johanssons initiativ är Demografiska databasen vid Umeå universitet, som Mackinnon och

Vikström använder sig av och deras bidrag visar såväl användbarhet som begränsningar i sådana databaser. I den tredje delen vidgas perspektivet ytterligare och de fyra bidrag som ingår representerar forskare som i varierande utsträckning inspirerats av Egil Johannssons arbete. Pavla Miller behandlar samband mellan läs- och skrivkunnighetskampanjer och förändringar i patriarkala strukturer under 1600-, 1700- och 1800-talen, Kenneth Lockridge diskuterar hur vanliga människor använde skrivkunnande i så kallade *commonplace books* som ett led i utvecklingen av självmedvetandet under 1600- och 1700-talen och David Vincent diskuterar den vidgade användningen av läs- och skrivkunnighetsbegreppet i modern tid (till exempel *computer literacy*). Där finns dessutom ett bidrag av David Mitch som behandlar effekter av att inte vara läs- och skrivkunnig. Under 1800-talets andra hälft blev läskunnighet i ökande utsträckning en norm i de industrialiserande länderna och man kan därför förvänta sig att icke-läskunniga skulle få det allt besvärligare att etablera sig i samhället. Mitch har undersökt i vilken utsträckning deras framgång på arbetsmarknaden och på äktenskapsmarknaden i Liverpool under perioden 1839–1927 skiljde sig från de läskunnigas. Förvånande nog finner han inte några stora skillnader mellan de båda grupperna och inte heller någon förändring över tiden. Det fanns uppenbarligen gott om arbeten, både okvalificerade och en del mer kvalificerade, som även icke-läskunniga kunde utföra. Därmed hade de också rimligt goda utsikter till äktenskap. Tyvärr kan materialet inte ge svar på centrala frågor; även om illitterata hade ett yrke, var deras inkomster i paritet med de läs- och skrivkunniga? Drabbades de av arbetslöshet i större utsträckning? Fick de färre (eller fler) barn? Mycket återstår att göra inom området men Mitchs resultat är intressanta eftersom de pekar på att läskunnighet så sent som i början av nittonhundratalet var en färdighet som kunde avvaras även i de mest utvecklade länderna.

I den avslutande artikeln tar Harvey J. Graff upp några bärande teman och frågor inom den historiska läs- och skrivkunnighetsforskningen. Hans utgångspunkt är att det funnits två generationer inom forskningen (Egil Johansson tillhör den andra) och att det nu finns några särskilt intressanta teman för en tredje generation att plocka upp. Graffs sammanfattning av den tidigare forskningen och de luckor den lämnat är inte helt kristallklar, särskilt när det gäller samband mellan läs- och skrivkunnighet och ekonomiska och sociala förändringar. Det hindrar inte att flera av de teman Graff föreslår är löftesrika. Det gäller komparativa studier, där Graff pekar på vikten av att hitta indikatorer inte bara på kvantiteten utan också på kvaliteten av läs- och skrivkunnighet. Det har funnits flera olika nivåer på läs- och skrivkunnighet och dessa skillnader måste beaktas vid komparativa studier. Andra teman, som nödvändigheten att kontextualisera studierna el-

ler använda andra perspektiv som antropologi eller feministisk teori, känns redan lite överspelade. Forskningen har gått i de spåren en längre tid, vilket inte minst bidragen av Pavla Miller och Lotta Vikström visar.

Konferensen som antologin är ett resultat av hölls som nämnts redan 2002 och med ett par undantag (Lindmarks bidrag om fyra decenniers forskning och Graffs bibliografi) är bidragen skrivna för ett knappt decennium sedan. Flera av bidragen ligger därför en bit ifrån den aktuella forskningsfronten. På ett sätt spelar det mindre roll; god forskning 2002 är god även 2009 och bidragen håller hög och i flera fall mycket hög klass. Det finns också en bredd i det område bidragen täcker vilket gör antologin till en utmärkt inkörspport för personer med intresse för historisk läs- och skrivkunnighetsforskning.

Lunds universitet

ANDERS NILSSON

Rasmus Dahlberg & Esben Kjær, *Det avgörande ögonblicket: historiens öppna situationer* (Stockholm: Dialogos förlag 2009). 219 s.

Ett antal av historiens så kallade öppna situationer diskuteras av de danska historikerna Rasmus Dahlberg och Esben Kjær, båda verksamma vid Det historiske hus i Odense, i den nyligen återutgivna *Det avgörande ögonblicket*. Författarna tar bland annat avstamp i kaosteori och diskuterar de öppna situationerna utifrån "nälsögekausalitet", det vill säga situationer i vilka de historiska aktörernas handlande har potentiellt enorma effekter.

Bokens innehåll utgörs av 19 kapitel med kontrafaktiska ansatser – allt från vad som hade hänt om romarna besegrat Arminius germaner i Teutoburgerskogen år 9 e. Kr. till vad som inträffat om den sovjetiske överstelöjtnanten Stanislav Petrov tryckt på den ökända knappen i september 1983.

Boken är populärvetenskapligt skriven, men författarna misslyckas med att ens uppfylla minimikraven för denna inte alla gånger så hårt hållna genre. Felaktigheter och missförstånd är legio i texterna, varför boken bitvis ger ett direkt okunnigt intryck. Vidare utgår författarna i några av kapitlen helt eller delvis från hopplöst daterade forskningslägen. Därigenom utmynnar de potentiellt intresseväckande kontrafaktiska diskussionerna många gånger i rent hejdlösa spekulationer.

På ett begränsat utrymme får det räcka med en handfull exempel för att illustrera dessa poänger. Vad gäller felaktigheter och missförstånd kan det nämnas, att den historiekunnige läsaren förmodligen förvånas över att kejsar Konstantin "år 392 gjorde kristendomen till den enda tillåtna religionen i Romarriket"; att det Västromerska riket ännu existerade år 732; och, får

vi förmoda, att Karl Martel var dess kejsare (s. 46). I bokens första kapitel, skrivet av Dahlberg, möts läsaren vidare av följande beskrivning: "Slaget i Teutoburgerskogen lyfts ofta fram som en av historiens vändpunkter. Det romerska rikets nederlag mot de germanska barbarerna kom nämligen på många sätt att besegla det stora imperiets öde. [...] Inte utan grund har germanerna, och i synnerhet Arminius, kallats 'Roms Nemesis.'" (s. 38)

Att slaget vid Teutoburgerskogen skulle inneburet en vändpunkt i det romerska rikets historia, än mindre världens, har *inte* lyfts fram på åtminstone 50 år inom seriös historieforskning. Slagets påstådda innebörd har istället sitt ursprung i en tysk, nationalromantisk myt från 1800-talet – något som poängteras i Peter Heathers relativt nyutkomna och omfattande syntes *The fall of the Roman empire: a new history of Rome and the barbarians* (2007). Den verkliga innebörden av slaget var istället att Rom skickade en straffexpedition mot germanerna några år senare, krossade dem, och sedan var det inte mer med det på ungefär ett sekel. Sålunda har Arminius, eller Den store Hermann, som han också är känd, helt grundlöst kallats för "Roms Nemesis". Hos Dahlberg har emellertid slaget – i stället för att ha skapats av den tyska myten om detsamma – levt kvar "i det folkliga minnet" (s. 40), något som ska ha animerat den tyske skulptören Joseph Ernst von Bandel att från 1838 uppföra sin berömda staty över Den store Hermann, *Hermannsdenkmal* utanför Detmold.

Som ren historieskrivning hade detta varit illa nog, men Dahlbergs version av händelserna åtföljs även av ett kontrafaktiskt scenario. Om Varus legioner inte förlorat slaget – ja, om det rent av inte hade haglat den dagen! – hade romarna förmodligen fortsatt norrut; koloniserat det nuvarande Danmark; byggt akvedukter och amfiteatrar på Jylland; vår Vikingatid hade uteblivit och *Det avgörande ögonblicket* hade förmodligen varit skrivet på ett romanskt istället för ett germanskt språk. Och så vidare.

Dahlberg avslutar kapitlet storstilat – och helt utan humoristiska avsikter – med ett verspoem av Heinrich Heine (s. 45):

*Wenn Hermann nicht die Schlacht gewann
Mit seinem blonden Horden,
So gäb es deutsche Freiheit nicht mehr,
Wir wären römisch geworden.*

Det hela kan ge ett visst komiskt intryck, och förmodligen behöver man inte dra allt för stora växlar av vad som helt enkelt förefaller vara en dålig redaktionell standard hos Dialogos förlag och Svenskt militärhistoriskt bibliotek, som gemensamt ombesörjt bokens återutgivning. Om *Det avgörande ögonblicket* däremot speglar en sådan spirande utveckling, där den kontrafak-

tiska genren utgör forum för kolporterandet av diverse nationalromantisk skåpmat, bör historikern vara på sin vakt. Sådana tendenser måste nämligen genast motas i grind.

Bromölla

TOMAS PETTERSSON

H. Arnold Barton, *Essays on Scandinavian history* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 2009). 286 s.

Vårt inhemska förhållande till utländska forskare, som valt att studera Sverige och svensk historia, har länge varit lite problematiskt. Likheten är här påfallande med den bristande uppskattning att inte säga ointresse, som drabbat svenskamerikanska skönlitterära författare från oss på denna sida Atlanten. Det verkar som vi misstrodde den främmande blicken på vårt samhälle och dess historia. Till undantagen hör Mikael Roberts och möjligen också H. Arnold Barton, som publicerat en samling uppsatser och essäer på temat skandinavisk historia med tyngdpunkten på svenska förhållanden runt sekelskiftet 1800. Hans *Essays on Scandinavian History* innehåller 13 uppsatser författade vid olika tidpunkter under en lång och framgångsrik karriär i den amerikanska Mellanvästern men med återkommande längre eller kortare besök i svenska arkiv och bibliotek. I denna volym framstår Bartons register dock som betydligt bredare och djupare än vad jag tidigare kände till. Han avslöjar en beläsenhet på perioden 1750–1850, som knappast står någon svensk forskare efter. Och vad mer är han har skaffat sig erfarenhet som arkivforskare och expert på samtida tryckt och otryckt källmaterial i dagböcker och brevsamlingar, som är direkt imponerande.

Det relativa utanförskap, som naturligtvis också Barton kämpat med, har samtidigt varit förmånligt i den meningen att han sett sammanhang och förundrats över vissa förhållanden, som svenska forskare varit hemmablinda för. Ständigt kommer han tillbaka till det faktum att Skandinavien under den aktuella tiden var ett mycket sparsamt befolkat område, långt från kulturhårdarna nere på kontinenten och i Medelhavsområdet. Han förundras i den första essän över vår fascination inför 1700-talet, som kanske inte i alla avseenden är så välgrundad. En nyttig tankeställare ger han oss i sin behandling av Gustav IV Adolf och dennes regeringstid, som han karakteriserar som betydligt framgångsrikare än man normalt framställer den. Han menar att grundlagsfädernas och militärjuntans effektiva lobbying förvrängt synen på oss sentida bedömare. Den unge kungen och hans rådgivare lyckades få ordning på den finansiella kris som präglade situationen runt

århundradeskiftet 1800 och än viktigare för framtiden var det reformarbete, som ledde till enskiftet och jordlagstiftningen, som skulle få sådana genomgripande konsekvenser fram igenom 1800-talet. Något tålte Gustavs lite väl pedantiska men mycket seriösa ledarstil att skrattas åt men mera hedras ändå menar Barton. Sam Classon och Sten Carlsson har tidigare varit inne på liknande tankegångar, men Barton ger resonemanget ökad tyngd. Han tonar också ned det revolutionära draget i regimskiftet 1809, som ju kan ses som en militär-aristokratisk palatskupp, snarare än något som innebar lanserandet av ett politiskt program, som syftade till en på djupet gående social omvandling. Fullt riktigt konstaterar Barton att bondeståndet aldrig egentligen ställde upp på de aristokratiska kuppmaakarna. Här fanns en naturvuxen rojalism, som förstas förstärkts av Gustav III:s utspel med Förenings- och säkerhetsakten, som hade gett de ofrälse medborgarna ökade privilegier.

Konsekvensen av Bartons synsätt blir indirekt förödande för domen över Karl Johantiden och dess inrikespolitik. Allt det som var problematiskt med Gustav IV Adolfs regim, bekämpandet av det fria ordet, spionerandet på oliktankande medborgare, oviljan att kalla in riksdagen, fasthållandet vid ständsindelningen etcetera permanentades under Karl Johans sängkammerregemente. De många friska och frejdiga politiska uppslagen, som kännetecknade grundlagsriksdagen, då pressfriheten plötsligt tilläts, kom att strypas. Vi får en lång och dyster transportsträcka mot framtiden. Gustav IV Adolf föll på sin halsdarriga utrikespolitik, som helt saknade opportunistiska drag. Karl Johan hade likaledes mycket väl kunnat bli avsatt på grund av den passiva och reaktionära inrikespolitiken på höjd med den radikala riksdagen 1840. Planer fanns faktiskt inom oppositionen att genomföra en sådan kupp. Lyckligt nog för den gamle kungen fanns nu ingen Adlersparre, som var handlingskraftig nog att samla styrkorna för att stöta en regim, som hade överlevt sig själv.

När Barton företrädesvis skriver om den svenska historien blir det ändå hela tiden i ett större nordiskt sammanhang. Han ser tydligare än vi svenska forskare brukar göra den nordiska politiken och kulturen som en naturlig enhet. Samtidigt är han klart medveten om de skillnader som ändå funnits mellan länderna. Han uppmärksammar sålunda de speciella förhållandena som gällde inom det samtida danska jordbruket med dess länge kvardröjande feodala drag. Men här fanns också en vilja att bryta med gamla traditioner, det som sammanfattas i begreppet landboreformerna. Barton ger här en initierad skildring av händelseförloppet och av den intensiva vetenskapliga debatt som förts över en längre tid.

I ett bredare nordiskt perspektiv hamnar "Finland and Norway, 1808–1917" med många paralleller mellan länderna och "Scandinavianism, Fennomania, and the Crimean War". Barton har också uppehållit sig vid händelserna

1809–1810 och påvisat att ett möjligt utfall av de dramatiska förvecklingarna hade varit en ny union antingen under dansk eller svensk ledning. Den skulle då sannolikt fått en helt annan utformning än den svensk-norska som Karl Johan förhandlade fram.

Liksom en av Bartons svenska inspiratörer, nämligen Sten Carlsson, avslöjar han ett stort intresse för kultur och litteratur i vidare mening. Uppsatserna "The discovery of Norway abroad, 1760–1905" och "The silver age of Swedish national romanticism, 1905–1920" blir belägg för en annan beläsenhet än den historiska. I det senare fallet argumenterar Barton framgångsrikt för att 1890-talet faktiskt inom arkitektur och andra kulturyttringar levde kvar ett par årtionden in på 1900-talet. Mycket läsvärd är också uppsatsen "From warfare to welfare state, Sweden's search for a new identity". Bartons nya bok lämpar sig utmärkt väl att användas i våra kurser för utländska studenter på universiteten. Den är välskriven, välkomponerad och innehållsrik. Det magra beståndet av kvalificerad historisk litteratur på engelska om Skandinavien har med andra ord fått ett värdefullt tillskott.

Karlstads universitet

SUNE ÅKERMAN

Johan Söderberg, *Vår världes ekonomiska historia: den förindustriella tiden* (Stockholm: SNS förlag 2007). 398 s.

I första delen av *Vår världes ekonomiska historia* utlovas läsaren "en bred översikt av de stora dragen i världens ekonomiska historia från mänsklighetens begynnelse fram till omkring 1800". Även om bred översikt kan betyda lite av varje blir man sannerligen inte besviken. På de 400 sidorna, med relevanta kartor, bilder och figurer sympatiskt insprängda på strategiska ställen, ges läsaren både en läsupplevelse och en systematisk exposé över världens ekonomiska historia före det industriella genombrottet.

Varje innehåll beträffar är de 13 kapitlen huvudsakligen grupperade geografiskt. Varje kontinent eller kultur presenteras i varsitt kapitel, med undantag för Europa, som får fler kapitel och större utrymme än de övriga. Det enda större landområde som inte behandlas är Australien med omnejd. Verkets tema är människors försörjning och hur ekonomierna var organiserade under den förindustriella epoken. En utgångspunkt tas i Karl Polanyis distinktion mellan de tre organisationsformerna för ekonomin – ömsesidighet, omfördelning och marknad. Den förskjutning som skett till förmån för marknaden, men också i riktning mot omfördelning via välfärdsstaten inom

de moderna industristaterna, ger ett perspektiv på de riktigt långa linjerna i ekonomins historia.

I varje kapitel av boken behandlas breda teman såsom geografiska och ekologiska förutsättningar, handelns och jordbrukets utveckling, sociala hierarkier samt teknikens roll. Betydelsen av krig, epidemier, invasioner och andra katastrofer behandlas också generöst och det är värt att notera magnituden i främst de epidemiska sjukdomarna under förindustriell tid. Här finns flera exempel på demografiska katastrofer som när ursprungsbefolkningen i Amerika dukade under för epidemier vid mötet med européerna. Vissa skeenden och processer hade man dock velat veta mer om. Exempelvis en utförligare diskussion om entreprenörernas möjligheter för att åstadkomma ekonomisk omvandling. Vilka hinder respektive möjligheter fanns i olika delar av världen och i olika kulturer för att hitta nya affärsmöjligheter och nya sätt att bearbeta marknaden?

Ett viktigt tema i boken och dessutom en ständig knäckfråga för historiker och samhällsvetare är frågan om vad som särskiljde Europa från övriga områden: Varför tog Europa en annan bana än andra kulturer och kontinenter och blev världens ekonomiska maktcentrum från och med 1500-talet, och än större olikhet med industrialiseringen på 1800-talet? Söderberg argumenterar för att rötterna till Europas särprägel grundlades under medeltiden. Den tekniska nivån var inte högre på alla plan men på tre viktiga områden: metallframställning, skeppsbyggnad och boktryckarkonst, hade man förmåga att få fram praktiskt fungerande nyheter. Generellt betonas också kunskapens betydelse som en motor i den ekonomiska utvecklingen. Nya sätt att sprida kunskap i form av skrivna tecken och senare tryckta skrifter gav möjlighet att mer systematiskt omsätta kunskapen i ny teknik och det förändrade på ett dramatiskt sätt också människors efterfrågan och önskan. Här finns också en av nycklarna bakom att Europa fick ett försteg framför andra delar av världen. Visserligen upptäcktes varken skrivkonsten, boktryckarkonsten eller förmågan att framställa papper i Europa, men förmågan att ta efter, sprida och vidareutveckla innovationerna visade sig vara viktigare än vem som var först.

Kina var länge världens ekonomiska kraftcentrum och den mest avancerade ekonomin. Inte så mycket tack vare att tekniska nyheter som krut, kompass, papper och boktryckarkonsten utvecklades där, utan snarare tack vare det högproduktiva jordbruket som kunde försörja så många fler än på andra håll i världen. Det folkrika Kina hade ett naturligt skydd mot invasioner och återhämtade sig också väl efter krig och andra ekonomiska svackor. Att Kina vände sig inåt från och med 1400-talet, samtidigt som Europa vände sig utåt, får därför ses som ett av historiens många intressanta och avgörande skeenden.

I stället blev Europa världens ekonomiska kraftcentra och utnyttjade denna maktställning för att lägga under sig andra världsdelar och europeisk kultur spred sig över jordklotet från 1500-talet och framåt. Utöver den tekniska nivån och kunskapsspridningens betydelse som förklaring, fanns också viktiga institutionella förändringar i form av mer effektiva rättssystem som gav ett starkare skydd för äganderätten. Maktindelningen mellan kung och parlament gav också en större förutsägbarhet i ekonomin eftersom statens möjligheter till överexploatering minskade.

En aspekt av Europas egenart som Söderberg inte betonar är däremot den så kallade nordvästeuropeiska giftermålstraditionen, en aning överraskande mot bakgrund av hans viktiga bidrag inom näraliggande områden. Europa, och främst den nordvästra delen, hade en egenhet i att både män och kvinnor gifte sig förhållandevis sent vilket kan förklara att den malthusianska cirkeln undveks. Med lägre födelsetal kunde nämligen fler barn överleva. Vidare torde kvinnornas ställning ha varit starkare i sådana typer av samhällen. Om detta var ett resultat av eller en följd av en gryende individualism ska vara osagt, men en ytterligare aspekt av sena giftermål blev också anlitaandet av tjänstefolk; det vill säga att man rekryterade på kontrakt via en marknadstransaktion istället för släktskap.

Att skriva en sammanhängande historia om ett så omfattande område kräver både bredd, överblick och djup, och verket vittnar om alla egenskaper. Söderbergs bok har därmed potential att fungera som ett referensverk och en standardbok för studerande och andra vetgiriga som vill ha gedigen kunskap om vår världs ekonomiska historia före industrialismens tid.

Ratio – Näringslivets forskningsinstitut, Stockholm

HENRIK LINDBERG

Jonas M. Nordin, *Det medeltida Dalarna & Västmanland: en arkeologisk guidebok* (Lund: Historiska Media, 2009). 255 s.

Bokförlaget Historiska Media ger sedan ett par år tillbaka ut en serie bestående av historiska guideböcker till svensk medeltid. Böckerna är tänkta att inspirera och uppmuntra till resor i det historiska landskapet. *Det medeltida Dalarna & Västmanland* utgör den femte delen i denna serie. Jonas M. Nordin härleder ortnamn, redovisar arkeologiska fynd, tar upp frågor rörande kulturarv och diskuterar landskapens äldre historia.

En grundtanke med böckerna är att läsaren skall kunna få tips på trevliga och praktiska resmål i det medeltida landskapet. Lyckas han med föresatsen att ge en "introduktion till det medeltida Dalarna och Västmanland och

vara en väg in i det många gånger hänförande kulturlandskapet" (s. 8)? Både ja och nej.

Jonas M. Nordin lyckas förträffligt bra med ge raka och enkla men ändå trevliga färdbeskrivningar. För den som till exempel vill resa till Grecksåsars hyttby och masugnsruin i Noraskogs bergslag gäller väg 244 i riktning Grythyttan och Hällefors: "Byn är inom synhåll men är belägen vid sidan om den nuvarande vägen. Sväng upp mot byn vid kaféskylden och vid forsen ligger hyttruinen. Ett kafé som är öppet sommartid finns i den gamla handelsboden från 1800-talet, norr om forsen." (s. 75) Bästa sättet att pröva hans teoretiska utsaga mot empirin blir följaktligen att sätta sig i bilen och ta med familjen på en tur i det historiska landskapet.

En annan grundtanke är att den praktiska sidan av resan skall varvas med initierade skildringar av historien och kulturlandskapet. Den delen av resan klarar han inte lika bra. Ibland studsar man till vid läsningen och undrar vad han egentligen menar. Han skriver (helt korrekt) att Arbogas gatunät var reglerat, men lägger sedan förbryllande till att detta är "något som inte är känt från någon annan stad". Det måste vara en ren tankelapsus från författarens sida, eftersom städerna Birka och Sigtuna utgör kända och tydliga exempel på hur städer visst var reglerade.

Inte heller förstår jag mig på hans flitiga användande av termen "feodalism". Att termen används utan att definieras må väl vara hänt, eftersom målgruppen är bred och boken populärt skriven, men en mening som att de svenska landborna "ofta var utsatta för godsägarens godtycke" visar att han ändå har en bestämd uppfattning i frågan. Det styrks av talet om "ett feodalt privilegiesamhälle" och om "pyramiden". Det han här beskriver är det feodala samhälle som växte fram på kontinenten och satte sin prägel på tiden, dock inte det svenska medeltida samhället, som ju på avgörande punkter skilde sig från feodalismen i övriga Europa. Landborna på våra breddgrader var inte livegna. De var förvisso ej självägande men icke förty fria bönder.

Att fynden spelar en framträdande roll i texten förvånar inte med tanke på författarens vetenskapliga hemvist. Jonas M. Nordin är fil. dr i arkeologi och är verksam som forskare vid Statens historiska museum i Stockholm. Som allra bäst är han när han får diskutera utgrävningar och placera in fynden i sina historiska och arkeologiska sammanhang. Han visar på både kultkontinuitet och brott i utvecklingen för Dalarna och Västmanland. En del av sin framställning bygger han på de utgrävningar han gjorde för sitt doktorsarbete, till exempel den intressanta Biskopsholmen.

Det som stör läsoplevelsen är en postmodernistisk gengångare. Spöket dyker upp i inledningen: "Vi vet idag att våra kunskaper om de sedan länge döda baseras på våra egna förväntningar och önskemål i nuet. Arkeologin och hela kulturhistorien blir i detta avseende inte bara en undersökning av

förflutna samhällen, utan även en studie av samtiden.” (s. 16) Han må ha rätt i en mening, att forskaren aldrig står fri från sin samtid, men om inte sanning och objektivitet utgör ledstjärnan trevar vetenskapen blind. Då kan vi som bekant lika gärna skriva historiska romaner – eller, för den delen, färdas i Arns fotspår istället för att följa Jonas M. Nordin.

En bagatell i sammanhanget, men likväl störande, är upprepningen att ”gapskulle” är dalmål för en körläktare. Jag slutade räkna vid antalet tio.

Dessa kritiska anmärkningar till trots: vackra foton, väl valda illustrationer och i stort initerade och goda historiska vägledningar och skildringar gör boken till en trevlig och inspirerande guidebok. De eventuella irritationsmoment som uppstår vid läsningen går alltid att svälja tillsammans med en rykande het kopp kaffe och en nygräddad bulle på kaféet i hyttruinen norr om forsen.

Stockholms universitet

BO ERIKSSON

Corinne Péneau (red.), *Itinéraires du savoir de l'Italie à la Scandinavie (Xe–XVIIe siècle): études offertes à Élisabeth Mornet* (Paris: Publications de la Sorbonne 2009). 461 s.

Historikere fra Danmark, Finland, Frankrike, Island, Norge og Sverige har skrevet til sammen 21 artikler i festskriftet til Élisabeth Mornet. De er fordelt på tre områder som reflekterer hennes vitenskapelige forfatterskap og interessefelt: middelalderens Norden, universitetene i middelalderen og elitekulturen.

De to første artiklene med nordiske tema tar for seg kildene: Birgitta Fritz gir en innsiktsfull oversikt over det svenske materialet, basert på hennes mangeårige arbeid som kildeutgiver. Riksarkivet har katalogisert over 41 000 dokumenter vedrørende Sverige i middelalderen, det største corpus i Norden. I motsetning til Norge og Danmark ble flere middelalderske kloster- og privatarkiver reddet i reformasjonstiden. Per Ingesman gir en kompetent innføring i ukjente arkivalia fra det relativt nyåpnede pavelige botsarkivet, sensasjonelt både i karakter og mengde. Hele arkivet består av omkring 750 bind fra 1410–1890, men bare dokumenter fra før reorganiseringen i 1569 har hittil vært tilgjengelige. Det nordiske materialet dekker selvsagt bare en brøkdel, men er viktig fordi få originaldokumenter om slike saker er bevart i Norden, sammenliknet med andre land.

Den andre nordiske underavdelingen tar for seg helgener, munker og biskoper med bidrag fra Stéphane Coviaux, Anders Frøymark, Brian Patrick McGuire og Jean Marie Maillefer. De svenske bispehelgenene var misjonæ-

rer og martyrer, mens de islandske passer med Élisabeth Mornets studie fra senmiddelalderen over den gode biskopen: handlingens menn med samme kjennetegn som verdslige ledere (Coviaux). Hälsinglands apostel var imidlertid spuriøs; den katolske lærde Johannes Magnus konstruerte St. Stefan etter reformasjonen (Fröjmark). Og til tross for at cistercienserklostrene var eksempte, peker McGuire på at fundasjonene var avhengige av biskopene. Ordenen fascinerte dem fordi den var reformbevegelsens beste representant.

De islandske biskopene i det 14. århundre står i sentrum i Maillefers analyse av biskop Laurentius' saga. Laurentius er hederlig, from, generøs, dessuten kraftfull. Han er en god veileder og lærer, og utholdende i å forsvare sognebarna. Han skaper fred og rettferdighet. Laurentius-sagaen kompletterer således Elisabeth Mornets tidligere funn.

Også lekmannseliten er dekket med bidrag fra Sverre Bagge, Thomas Lindkvist og Raphaëlle Schott. Lindkvist vurderer Hälsingelagen i lys av den svenske statsdannelsesprosessen. Loven var en kortere, modifisert versjon av Upplandslagen, som igjen tjente som modell for de andre landskapslovene og Magnus Erikssons Landslag. Hälsingland tilhørte den politiske periferi, Hälsingelagen var en del av den ideologiske integrasjonen av provinsen i det svenske kongerike og ble i Landslagen en juridisk provins av Uppland. Schott griper fatt i drottseteembetet som under dronning Margrete og Erik av Pommern skiftet fra å være det viktigste riksembetet i de nordiske kongedømmene til å bli et hoffembete. Både hoffmester, køgemester og drottsete oversettes imidlertid med *dapifer* på latin, og i realiteten var det ingen tydelig distinksjon mellom kongstjeneste og statstjeneste i middelalderen. Det samme gjaldt også ellers i Europa.

Middelalderens universitetsverden innledes med tre artikler om magistrene. Olle Ferm gir en sosial og økonomisk profil av tre svenske studenter som ble lærere og administratorer ved utenlandske universiteter. Karl Håkansson og Kristoffer Larsson spilte også en politisk rolle i Sverige, mens Bjørn Magnusson var atypisk, idet han aldri vendte hjem. Karl Håkansson ble immatrikulert i Prag i 1372 og var senere i Bo Jonsson Grips følge. Kristoffer Larsson ble immatrikulert i Erfurt 1419, var Uppsala-kirkens utsending til Basel-konsilet og aktiv i domkapitlets konflikt med Erik av Pommern. Bjørn Magnusson ble immatrikulert i 1429 ved universitetet i Vienne og forble der til sin død.

Hélène Millet viser hvor sentral den franske teologen Pierre Plaoul var i å få slutt på Det store skisma. Han førte ordet på vegne av Paris-universitetet fra 1390 til 1410 og formet begivenhetene, men er blitt stående i skyggen av sin yngre samtidige, Jean Gerson. Grunnen var at Plaoul døde idet Konstanzer-konsilet gikk inn i en avgjørende fase og var gårdsdagens mann da Skismaet ble løst i 1417.

Jacques Verger har analysert testamentene til de to magistrene Robert de Douai og Gérard d'Abbeville som levde på 1200-tallet. Gérards imponerende boksamling ble en hjørnesten i biblioteket ved Sorbonne; både han og Robert de Douai var gode venner av Robert de Sorbon, grunnleggeren av det berømte Paris-kollegiet som bærer hans navn. Nathalie Gorochov peker på at noe av Sorbonne-kollegiets berømmelse er basert på forfalskninger. I frykt for jesuittisk dominans produsertes i det 17. århundre lange lister over stipendiater som omfattet de mest berømte teologer i det 13. århundre. Robert de Sorbon ble immatrikulert på Paris' nydannede *universitas* omkring 1220, ble magister i teologi og senere kongelig klerk ved Ludvig IXs hoff. Det ser ut som de første stipendiatene stod Robert de Sorbon nær, ihvertfall kom de fra hans hjemtrakter.

Thierry Kouamé tar for seg de tre universitetene som fremfor noen skiller seg ut med sine kollegiale strukturer: Paris, Oxford og Cambridge. Paven sørget for at de ble til, men de sekulære kollegiene skapte et bånd mellom fyrsten og *studium* og skaffet monarkene et kompetent byråkrati. Charles Vulliez påviser stor diplomatarisk kontinuitet i eksamenstestimonier i middelalderen og det 17. århundre.

Siste seksjon om elitekulturen fra det 13. til det 16. århundre er viet historie, litteratur og bildebruk. Forståelsen av fransk historieskrivning har gjort store fremskritt i løpet av de siste tredve årene. Ukjente arbeider er trukket fram i lyset, anonyme arbeider har funnet forfattere, mens det som tidligere ble ansett som verdiløst, har fått en renessanse. Isabelle Guyot-Bachy belyser de franske kronikene fra omkring 1270–1348 i dette lys.

Tuomas M.S. Lehtonens artikkel om Paulus Juusten og hans *Catalogus et ordinaria successio episcoporum finlandensium* er tidligere publisert på finsk. Paulus Juusten var født i Viborg henimot 1520. Han studerte hos Filip Melancthon i Wittenberg, men fikk også en god porsjon middelaldersk katolisisme i håndbagasjen fra sin mentor, biskopen i Turku, som hadde vært dominikaner. Paulus ble selv biskop i 1554. Hans arbeid er en nøkkel til å forstå finsk middelalder og reformasjonstid fordi de øvrige kildene er så magre.

Olivier Mattéoni har analysert det imponerende biblioteket på 83 bøker som ble eid av Karl VI's hovmester, Guichard Dauphin. Religiøs litteratur dominerte selvsagt, men rundt 25 prosent var litteratur og poesi, historie var godt representert, og mer enn 20 prosent av alle bøkene var skrevet etter 1385.

Torfi H. Tulinius bruker Bourdieus sosiologi i en analyse av middelalderens litteraturproduksjon på Island; en ideologisk analyse strekker etter hans oppfatning ikke til for å avdekke det litterære feltet i middelalderen.

Underavdelingen om elitekulturens bildebruk har bidrag fra Antoine Destemberg, Jean-Philippe Genet og festskriftets redaktør, Corinne Péneau. Destemberg tolker illuminasjoner fra det 14. århundre som uttrykk for

tidens oppfatning av hvordan kunnskaper traderes fra sitt guddommelige opphav. Genet undersøker lesbarheten av middelalderens bilder; tekstene integreres i bildene, og bak ethvert bilde er det, eksplisitt eller implisitt, en tekst. Péneau viser hvordan valgkongen representeres i utvalgte illuminasjoner fra svenske lovbøker.

Som man vil se, er nordiske, særlig svenske historikere, fyldig representert i dette festskriftet, og Norden har også på andre måter fått en fremtredende plass. Samtidig henger temaene godt sammen med de europeiske emnene. Dette er ikke tilfeldig, dannelsesreisene fra Italia til Skandinavia i høy- og senmiddelalderen står sentralt i Élisabeth Mornets forskningsinteresser, noe som også gjenspeiles i bibliografien over alle hennes hittidige arbeider. Hun har inspirert mange, og det har vært givende å sette seg inn i resultatene som presenteres i festskriftet. Og tross sitt antologipreg henger festskriftet godt sammen. Corinne Péneau skal ha æren for dette.

Universitetet i Bergen

ELDBJØRG HAUG

John Watts, *The making of polities: Europe 1300–1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009). 466 s.

"Kris", "krig" och, eventuelt, "återhämtning" får ofta bilda teman i läroböcker till Europas senmedeltida historia. Det är glädjande när John Watts och Cambridge University Press publicerar en introduktion som bättre motsvarar nyare forskning om enskilda länder och sakområden. I *The making of polities: Europe 1300–1500* presenteras periodens politisk-historiska huvuddrag. Men väsentligen – och i någon mån på bekostnad av uppgiften som lärobok – bidrar Watts med en bred och välunderrättad jämförande diskussion av Europas politiska gemenskaper och deras utveckling vid medeltidens slut. Resultatet är särskilt relevant för forskare intresserade av statsbildning, även andra än specialister på perioden.

Watts värjer sig mot de associationer till "nedgång", "slut" eller "övergång" som följer med det senmedeltida epokbegreppet. Med den traditionella utgångspunkt som bedömde utifrån nydanande av institutioner var det möjligt att tala om politisk stagnation efter 1200-talets expansiva kungariket. Historiker som Joseph Strayer menade att ekonomisk stiltje och storskaliga krig satte krishantering snarare än statsbyggnad på de styrandes agenda. Först vid 1400-talets slut tillät lugnare och rikare tider utvecklingen av mer centraliserade riken, så kallade *new monarchies*. Watts summerar senare forskning med en vidare blick för processen. Han visar hur skilda politiska

fält som jurisdiktion och lagstiftning, militär tjänst, beskattning och representation, men även informella politiska medel och utvecklingen av det politiska tänkandet brukades allt intensivare i styrets intresse. Fram träder bilden av en kontinuerlig *growth of government* som förbinder högmedeltidens kungariket med den nya tidens monarkier.

Statsbildningslitteraturen hemsöks både av teleologi (vägen till den moderna staten) och reduktionism (vilken enskild faktor ledde dit?). Watts är medveten om dessa fallgropar. Han bemöter enkelspåriga förklaringar till processen. De omfattande krigen – populära orsaksförklaringar till statsbildning även för senare perioder – ges till exempel inget självständigt förklaringsvärde. Senmedeltidens konflikter var lika mycket en produkt av regimers ökade anspråk och förmåga som en orsak till denna expansion. Även de styrandes intentioner får en begränsad plats i denna komplexa historia. Utbredningen av till exempel kunglig jurisdiktion – central för förståelsen av medeltida statsbildning – måste delvis förstås som konsumentdriven. Inte heller den moderna staten eller nationalstaten utgör någon given utgångspunkt för Watts. Vid periodens början fanns en mångfald former av mer eller mindre självständiga politiska gemenskaper, både större och mindre än kungariket. Den *growth of government* Watts beskriver återfanns i dem alla. Utvecklingen mot de allt mer konsoliderade och koordinerade riket som framträder vid 1400-talets slut är ändå bekant. Den medförde också att den politiska riksnivån framträdde som det allt mer överordnade och prioriterade ramverket för offentligt agerande runtom Europa.

Efter en kritisk diskussion av för senmedeltiden traditionella historiografiska teman (social och ekonomisk kris, krig, och statsbildning) diskuterar Watts utvecklingen av Europas politiska gemenskaper i tre kronologiska kapitel. I det första redogörs för den mångfald av styresformer och överlappande jurisdiktioner, från imperier till kommuner, som gjorde sig gällande i periodens början, men också för de ideologiska verktyg som stod dem till buds. Inte minst betydelsen av romersk rätt behandlas. Hävdandet av just juridiska anspråk framstår, i det andra kapitlet, som ett mönster typiskt för 1300-talet. Det är också här förhållandet mellan politisk integration och konflikter behandlas. Ökade krav på undersåtarna medförde också ökade förväntningar på styret. I det tredje kapitlet beskrivs den konsolidering och koordination av Europas politiska gemenskaper som blivit tydligare vid periodens slut. På 1400-talet framstod gränserna mellan vad som var politiska inrikes- eller utrikesangelägenheter skarpare än förr. Sektoriella intressen – tidigare formulerade som "friheter" från diverse pålagor – var nu tydligare underordnade den politiska gemenskapen som helhet. De drevs också i högre grad inom ramarna för denna gemenskap och med hänvisning till dess bästa.

The making of polities sträcker sig längre än läroboksföregångarnas framställningar av periodens Europa. Kontinentens östra och norra delar diskuteras konsekvent. Det är Watts största förtjänst, men också största utmaning. Det redovisade underlaget för behandlingen av Sverige är tunt. Endast en artikel av specifik betydelse för temat supplerar de två handbokskapitel som nämns i den annars omfattande bibliografin. Watts är medveten om svagheten. Delvis motsvarar den hur dåligt representerad forskningen om svensk senmedeltid är på internationellt gångbara språk. Till följd av underlaget är Watts behandling av Sverige ibland vag eller missvisande. Det gäller detaljer som påståendet att Magnus Eriksson erövrade (*seized*) Skåne från Danmark 1332 (Magnus inlöste som bekant ett förpantat län) eller en mindre lyckad liknelse där Sveriges finska riksdal framställs som en *colonial satellite*. I något fall hade nyare svensk forskning påverkat den bild av rikets styre som förmedlas. När Watts skriver om Sveriges representativa församlingar känner han bara till rådet. Jämfört med till exempel Herman Schücks *Rikets råd och män* (2005) framstår rikets institutioner därför som mer utpräglat aristokratiska och, i en europeisk kontext, mer särartade än vad som förefaller befogat.

Sådana anmärkningar i marginalen och från diverse nationella infallsvinklar är förmodligen oundvikliga i en vittsyftande monografi som *The making of polities*. De bör åtgärdas till en senare utgåva. Den pedagogiska apparat som behövs om Watts skall få nåd bland de studenter som boken i första hand vänder sig till bör också kompletteras. Men det skall inte dölja, avslutningsvis, att Watts komparativa ansats är ett väsentligt bidrag till förståelsen av senmedeltidens politiska strukturer. *The making of polities* erbjuder också en tacksam referenspunkt för historiker som arbetar i snävare perspektiv. Inte minst stimulerar den till fortsatt diskussion av det svenska rikets konsolidering i förhållande till trenderna i det övriga Europa. Hur utvecklades gränserna mellan in- och utrikespolitik under perioden? Vilken betydelse hade olika sektoriella intressen (aristokratins, kyrkans, allmogens, eller de socialt överskridande regionala gemenskapernas) i förhållande till riket som överordnat politiskt ramverk? Watts lyfter – inte förvånande – fram att den politiska diskursen i Sverige ännu på 1400-talet fokuserade på sektoriella friheter och han är överlag tveksam om man kan tala om någon konsolidering av riket under den perioden. Framväxten av starka rikssymboler som St Erik, författandet av en rikshistoria, och en tydligare närvaro av allmogen i rikspolitiken tyder kanske på motsatsen. En sådan analys av det svenska rikets senmedeltida historia återstår fortfarande att skriva.

Christopher Storrs (red.), *The fiscal-military state in eighteenth-century Europe: essays in honour of P. G. M. Dickson* (Farnham: Ashgate, 2009). 245 s.

Förmodligen är man lite nördig om man vill utropa "Äntligen!" över en bok om statsfinanser och militärväsen på 1700-talet. Icke desto mindre finns nu äntligen en volym som ingående diskuterar detta tema, vilket är av central betydelse för uppkomsten av vår moderna värld. Det sista är min egen tolkning: de gamla regimernas oförmåga att få statsfinanserna att gå ihop, särskilt efter sjuårskriget, är den viktigaste orsaken till omdaningarna under franska revolutionen och framväxten av den moderna, homogena nationalstaten.

Christopher Storrs och hans medarbetare gör inte denna koppling till sjuårskriget, men deras perspektiv är ändå statsbildningsprocessen och särskilt det som kallats den fiskal-militära staten. Boken är på flera sätt uppfriskande att läsa för en svensk historiker. För det första stirrar vi ofta närsynt på 1600-talet när vi diskuterar dylika ting, bundna vid "stormaktstid"-föreställningen som vi är. Internationellt är det i stället ofta 1700-talet som står i fokus. För det andra rör vi oss ofta inom en viss tradition, där Charles Tilly är det stora namnet, när vi diskuterar statsbildning. Här förekommer Tilly i noterna, men inte som en nödvändig utgångspunkt, utan som en bidragsgivare bland andra till diskussionen om statens utveckling.

Huvudlinjen i boken är det fiskal-militära komplexet: att krig krävde skatter, och skatter krävde kontroll, byråkrati, skuldhantering och annat som leder till uppbyggnaden av en statsapparat i modern mening. Begreppet den fiskal-militära staten anses vara myntad av John Brewer, som i sin *The sinews of power* från 1989 menade sig visa att Storbritannien blev en sådan stat efter 1688, med en skattebyråkrati större och mer effektiv än något annat land. Detta var provocerande i en engelsk tradition som sett England/Storbritannien som ett fredligt, amatörförvalt och parlamentariskt undantag bland Europas militärstater, skyddat av havet och utan behov av en stor armé. Men det behövde en stor flotta och Brewer kunde visa att man skaffade sig finansiella muskler för att klara den.

Det är också i Brewer-tesen och den efterföljande debatten som Storrs tar sin utgångspunkt i sin givande inledning, som ger en översikt över europeisk forskning om statsfinanser ur den fiskal-militära aspekten. Här finns olika viktläggningar på i vilken grad olika stater kvalificerar som fiskal-militära stater, och vissa stater, där det var militärväsendet som genererade inkomster genom uthyrning av legotrupper, kallas snarare militär-fiskala. Hamish Scotts artikel är ytterligare en givande översikt, här ur perspektivet vad finanserna betydde för 1700-talets utrikespolitik.

Alla stater blev mer eller mindre fiskal-militära, men de flesta mötte i det långa loppet närmast oöverstigligena problem att få fram de önskade resurserna. Enligt Scott var det sådana finansiella skäl som i seklets början tvingade ut Nederländerna ur stormaktsklubben, och Storbritanniens effektiva statsskuldhantering var ytterst orsaken till dess framgång och slutliga seger över Frankrike. Hur det fiskal-militära komplexet kunde organiseras i olika ekonomiska och politiska miljöer var alltså avgörande för staternas ställning i maktkampen. Särskilt roligt ur svensk aspekt är att Jan Gletes olika bidrag är med i diskussionen; hans *Navies and nations* nämns till exempel med rätta som "remarkable and pioneering".

I de övriga bidragen behandlar Michael Hochedlinger Österrike, Peter H. Wilson Preussen, Janet Hartley Ryssland, Joël Felix och Frank Tallett Frankrike, Patrick Karl O'Brien Storbritannien (under revolutions- och Napoleonkrigen) samt Christopher Storrs Savojen. De håller alla hög klass och är oavbrutet spännande läsning om statsmännens hopplösa kamp mot de underskott som de inte ens hade instrument att beräkna storleken på. Man kan dock notera fixeringen vid de traditionella stormakterna, där bara en mellanmakt som Savojen har slunkit med eftersom utgivaren är expert på den. Spanien, Bayern, Sverige eller Venedig letar man förgäves efter, för att inte tala om det hundratal eller fler småstater som var de flesta centraleuropéers vardagliga verklighet. Det vore intressant att se hur långt ner i statssystemet utvecklingen av den fiskal-militära organisationen gick. Men det är vackert som det är och boken förtjänar att läsas och begrundas.

Lunds universitet

HARALD GUSTAFSSON

Eva Bergenlöv, *Drabbade barn: aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid* (Lund: Nordic Academic Press, 2009). 187 s.

För 32 år sedan – 1979 – införde Sverige som första land i världen ett totalt förbud mot barnaga. Uppfattningen att det är fel att slå barn kan därför tyckas vara en sentida företeelse. Att det även i äldre tider funnits gränser för våld mot barn, samt att barnagaförbudet är en typiskt svensk idé, visar historikern Eva Bergenlöv i en ny bok om aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid. Syftet med boken är att "ge ett historiskt perspektiv på uppfattningen av vad som var tillåtet och otillåtet fysiskt våld mot barn" (s. 10). Detta är den första historiska studie som koncentreras på våld mot barn i Sverige. Därför är boken viktig för kommande forskning

om barnmisshandel och uppväxtvillkor. Den är dessutom strukturerad och välskriven vilket borde locka många läsare.

Uppfattningarna kring fysiskt våld mot barn undersöks på tre nivåer. Först på en normativ nivå där Bergenlöv granskar lagstiftning. Sedan undersöks vilka ideal kring barnaga som framkommer i rådgivningslitteratur för uppfostringsfrågor och i politiska debatter. Slutligen studeras praxis genom att domstolsprotokoll från Göta hovrätt granskas. Just att Bergenlöv undersöker såväl norm som ideal och praxis är en av studiens viktigaste förtjänster. I den tidigare forskning som Bergenlöv hänvisar till har man främst studerat normer i lagstiftning och rådgivningslitteratur. Ibland har det lett till att förekomsten av hårda bestraffningar mot barn förr har överbetonats (s. 27, 83).

Bergenlöv slår hål på myten om ett brutalt förflutet. När norm, ideal och praxis ställs mot varandra blir det tydligt att aga i äldre tid visserligen var ett påbjudet uppfostringsmedel i lagstiftningen men att kroppslig bestraffning endast var legitim om den tillgripits som sista utväg, inte utdelats i affekt, inte orsakat synliga skador samt syftat till barnets bättring. Bergenlöv menar att fler barn förmodligen utsattes för fysisk bestraffning förr när det var tillåtet, men att det fanns tydliga gränser mellan bestraffning i uppfostringssyfte och illegitimt våld. Redan under 1500-talet fanns klara föreställningar om vad som var oacceptabel misshandel av barn.

Bergenlöv visar att vägen mot ett agaförbud i Sverige har skett stegvis där barns rättsliga skydd mot fysiska bestraffningar har reglerats senare än vuxnas. Husagan, det vill säga husbondens rätt att aga sina anställda, avskaffades för vuxet tjänstefolk 1858, men först 1920 för unga tjänare. Enligt 1864 års strafflag kunde misshandel resultera i böter eller fängelse. Men detta gällde inte om misshandeln var ringa och hade utdelats som aga. Eftersom det i stort sett 1864 endast var barn och unga som kunde agas gällde detta rättskydd inte dem. Lagen upphävdes först 1957. Då likställdes all aga, förutom vårdnadshavarnas, med misshandel. Det medförde att aga avskaffades i folkskolan 1958. 1966 ströks aga ur föräldrabalken och 1979 förbjöds slutligen all barnaga i hemmen.

Att barnagan gick denna utveckling till mötes i Sverige förklarar Bergenlöv dels med den sociala ingenjörskonstens inflytande via Ellen Key och Alva Myrdal som båda förespråkade en rationell uppfostran utan aga, dels med Henrik Berggrens och Lars Trädgårdhs teori om en typiskt svensk ideologi. Enligt denna teori har det i Sverige sedan länge funnits en tilltro till att samverkan och förhandling med staten skapar trygghet för individen. Det skiljer Sverige och Skandinavien från andra länder där beroendet av familjen varit starkare. För Bergenlöv innebär denna svenska ideologi att 1950- och 1960-talens medicinskt vetenskapliga upptäckter av att misshan-

del i hemmen orsakade skador och symptom hos barn, påverkade men inte var avgörande för det svenska agaförbudet som hade betydligt äldre rötter. Det anförda skälet är att denna kunskap även fanns i andra länder, men där ledde vetenskapen om barnmisshandelns verkningar inte till diskussioner om totalt agaförbud (s. 158f.).

Jag har svårt att ta till mig argumentationen av flera skäl. För det första saknas en komparativ ansats som skulle kunna utmana eller styrka föreställningen om att Sverige är unikt. Vet vi verkligen att agaförbud inte diskuterades i andra länder? För det andra analyserar Bergenlöv främst internationell rådgivningslitteratur vilket innebär att de synpunkter på agan som framkommer i de svenska översättningarna också var kända i andra länder. Ur den aspekten är idégodset kring agan inte specifikt svenskt, åtminstone inte fram till 1900-talet då Key och Myrdal fick stort inflytande. För det tredje syftade agaförbudet 1979 till att förändra gemene mans attityder till barnaga, visar Bergenlöv. Lagen tillkom inte efter att rättsmedvetandet hos allmänheten förändrats, vilket annars är vanligt. Det var således fråga om en beteendeförändring som initierades uppifrån (s. 145). Undersökningar, som Bergenlöv hänvisar till, visar att 1965 var 53 procent av svenskarna positiva till aga i uppfostringssyfte. 1984 gällde detta endast 11 procent. Det kan finnas anledning att skilja mellan en svensk ideologi, som har gjort det möjligt för staten att genomdriva lagar som ingriper i familjen, och allmänhetens syn på barn, som inte alltid har kännetecknats av uppfattningar om jämlikhet och respekt för barnets autonomi. För mig förefaller det som att den nära relation som rådde mellan experter, vetenskap och stat under 1900-talets svenska folkhemsbygge kan förklara agaförbudet snarare än en äldre tradition av samverkan mellan stat och individ. Den "svenska ideologin" bidrog möjligen till att göra hindren för ett förbud lägre än i andra länder, men kan inte på ett övertygande sätt förklara utvecklingen.

God forskning stimulerar till mer forskning. De rättsfall i hovrätten som Bergenlöv undersöker gäller främst dödsmisshandel. Hon påpekar att lindrigare misshandelsfall kan ha behandlats av underrätterna. En sådan undersökning kanske skulle ge en mer nyanserad bild av legitimt och illegitimt våld mot barn. Dessutom skulle en studie av barnmisshandel som barnavårdsnämnderna kom att ingripa mot från och med år 1924 säga något om vilken behandling av barn som ansågs oacceptabel långt innan agaförbudet.

Institutet för Framtidsstudier, Stockholm

JOHANNA SKÖLD

Gunlög Fur, *A nation of women: gender and colonial encounters among the Delaware indians* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2009). 251 s.

I juli 1742 hölls ett möte i rådhuset i Philadelphia där företrädare för olika indianstammar var närvarande. Saken gällde ett omtvistat landområde, som Delawareindianerna hade förlorat fem år tidigare genom en tvivelaktig överenskommelse: Vita kolonistörer skulle få överta så mycket land, som en man kunde gå omkring på en och en halv dag ("the Walking Purchase"). De frikostiga villkoren tänjdes ut rejält av kolonialmyndigheterna och resultatet var att väldiga landområden i Delawareindianernas hjärtland övertogs av kolonistörerna. Det var självklart att förfarandet ledde till starka protester och alltså också till förhandlingar.

Gunlög Fur behandlar episoden som en nyckelhändelse – men inte för att frågan om tillgången till land var viktigare här än någon annanstans i Nordamerika, dit ständigt fler kolonister från Europa anlände. I stället har Fur fäst sig vid ett uttalande som en av de närvarande hövdingarna från grannfederationen Six nations kom med gentemot Delawarestammen: att de inte hade rätt att överhuvudtaget handla med land, de som var som kvinnor ("how come you to take upon you to Sell Land at all? We conquer'd You, we made Women of you, you know you are Women, and can no more sell Land than Women"). Uttalandet var uppenbarligen menat som en kraftfull förolämpning vid mötet men Fur ställer sig frågor kring vad det egentligen betydde att Delawarestammen som helhet vid den här tiden ofta betecknades som kvinnor av andra folk. I sin bok följer hon minutiöst de spår av Delawareindianernas sociala liv som fåtaliga skriftliga källor erbjuder, alltsedan de första mötena med europeiska kolonister under 1600-talet, då från Sverige och Holland. Dessa första européer i området kände dem under namnet lenaper – skiftet av stambeteckning är, som Fur påpekar, en intressant aspekt av en förändrad ställning i det sociala livet på makronivå under undersökningsperioden.

Inte minst är de levnadsberättelser som 1700-talets pietistiska (moraviska) missionärer upprättade för konverterade män och kvinnor från Delawarestammen ett värdefullt källmaterial i sammanhanget. Politiskt/kulturellt gick de ett liknande öde till mötes som många andra indianfolk längs Amerikas östkust vid den här tiden: bortträngning från sina ursprungliga marker, fragmentering/uppluckring av sina särskilda sociala gemenskaper, minskat inflytande och prestige i förhållande till grannar längre in i landet, som de konfronterades med när de fick söka sig från kustlandet. Idag finns grupper av Delawarestammen långt västerut i det präriedominerade Oklahoma.

Fur har dock inte tagit till sin uppgift att förmedla någon antropologisk

helhetsskildring av Delawarefolkets liv och leverne – om än hennes text ger mycket också av sådan kunskap. I stället handlar undersökningen just om betydelsen av kvinnobegreppet som stambeteckning och, som en följd av detta, om rådande och över tid förändrade genusförhållanden i den här delen av Amerika. Hon beskriver ett samhälle där män och kvinnor maktmässigt var parallellställda, framförallt genom kvinnornas traditionella koppling till och makt över marken och odlingarna. Framförallt pekar hon på den särskilda ställning som medlare i konflikter mellan stammar, som stammen under 1600-talet och åtminstone delar av 1700-talet synes ha haft – och den prestige denna särskilda roll gett dem. Den feminina karaktäriseringen av Delawarefolket i sin helhet – av sig själva och av andra – har en koppling till denna prestigefyllda medlarroll, menar Fur. När kvinnobeteckningen i stället används som förolämpning 1742 visar det att mycket har förändrats i de indianska samhällena i sin helhet fram till dess. Förklaringen är, säger Fur, framförallt att se i anpassningen till andra, europeiska värderingar av krig och fred och i synen på genus.

Har hon rätt i sina slutsatser? Materialet är, trots allt, inte särskilt omfattande och att tolka texters semantiska innebörder är alltid svårt och aldrig invändningsfritt. Furs framställning pekar också på en mycket komplex värld, där försörjningskonkurrens och materiella marginaler påtagligt påverkar hur social samverkan kan organiseras och fungera. Delawarestammen var – naturligtvis – inte enbart ett slags fredsälskande FN i en mer våldsbenägen omvärld: också de hade sina krigshövdingar, också de prisade den som var framgångsrik med vapen i jakt eller i strid. Furs vilja och förmåga att förstå/tydliggöra ett subtilt socialt genuspussel är dock fascinerande och gör läsningen spännande på flera plan. Man ställer sig nya frågor, man funderar som läsare inte bara över hur män och kvinnor egentligen hade det inom Delawarestammen, utan i lika hög grad om liknande närläsningar och analyser som den Fur genomför är möjliga att försöka sig på också för andra sammanhang – med liknande resultat. Hur har det egentligen varit med maktfördelningen i vardagslag mellan män och kvinnor, där borta och här hemma, då och senare? Vilken koppling finns mellan just kvinnorollen (med eller utan koppling till det biologiska könet) och rollen som fredsmäklare – om någon?

Gunlög Fur har skrivit en lärorik bok för alla som är intresserade av genushistoria, likaväl som för alla som vill veta mer om de indianska kulturer, som bland andra svenska och finska nybyggare mötte vid ankomsten till Delaware med Kalmar Nyckel och Fågel Grip år 1638.

Karlstads universitet

PETER OLAUSSON

Thomas Adam, *Buying respectability: philanthropy and urban society in transnational perspective, 1840s to 1930s* (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2009). 256 s.

Det ligger prestige i givmildhet. Enligt den rådande trenden inom internationell filantropiforskning bör dessutom filantropisk verksamhet kopplas till social stratifiering. Till denna forskningstradition ansluter sig historikern Thomas Adam med boken *Buying respectability*. Det rör sig om ett synnerligen läsvärt nytillskott eftersom författaren lyckas göra en syntes av de senaste forskningsrönen och teorierna, samtidigt som han bidrar med ett vidgat perspektiv, vilket för forskningen framåt.

Medan tidigare forskning om 1800-talets elitfilantropi huvudsakligen varit nationellt orienterad, lyfter Adams fram filantropin som transnationell rörelse. Han anlägger ett brett komparativt perspektiv som sträcker sig över olika länder på skilda kontinenter. Genom att fokusera på städer istället för nationer synliggör han gemensamma rörelser och underliggande strukturer, som påverkade framväxten av den kulturella och sociala infrastrukturen i 1800-talets urbana samhälle. Han visar hur filantropi som samhällsföreteelse samverkade med närliggande fenomen så som *conspicuous consumption*, på svenska iögonenfallande konsumtion, och transnationell kulturförmedling.

Adams bok består av två delar. I den första beskriver han hur kulturellt utbyte över nationsgränserna blev en samhällsföreteelse och hur det utbyte som förekom mellan städer i England, Tyskland, USA och Kanada påverkade framväxten av ny infrastruktur för museer och bibliotek, och erbjöd lösningar på det växande problemet med trångboddhet och slumbildningar. Välbärgade medborgare med ett stort samhällsengagemang företog resor till urbana miljöer som de betraktade som kulturellt överlägsna. Vid hemkomsten förde dessa kulturförmedlare med sig nya koncept och modeller för urban utveckling. Genom implementeringen av dessa koncept till gagn för offentligheten kunde medlemmar av eliten rättfärdiga sina privilegier och på så sätt höja sitt anseende.

Adams förståelse av 1800-talets elitfilantropi och transnationell kulturförmedling har präglats av Thorstein Veblens bok *theory of the leisure class*, där begreppet *conspicuous consumption* är centralt. I likhet med detta lämpade sig dessa verksamheter för att skylta med sin rikedom och att markera klasstillhörighet i offentligheten. Dessutom kan båda kopplas till strävan efter ett gott renommé – ett centralt värde inom 1800-talets elitkultur.

Med tiden utvecklades transnationella nätverk mellan sociala reformivrare och så småningom också lokala filantropiska kulturer. Dessa kulturer behandlas i bokens andra del, där Adam gör en undersökning av det filantropiska fältet i fyra städer: Leipzig, Toronto, New York och Boston. Han

betonar filantropins betydelse för skapandet av hierarkier i det moderna samhället och, i Bourdieus anda, betraktar han 1800-talets elitfilantropi som ett verktyg för att integrera eller exkludera olika sociala grupperingar beroende på kön, religion, kulturellt- och socialt arv eller ekonomisk makt.

Med utgångspunkt i biografiska data om de individer som grundade och understödde större offentliga institutioner, och dessa personers egna vittnesmål, visar Adam hur olika fraktioner inom eliten använde sig av filantropi för att göra anspråk på kulturell och social makt. I denna del av undersökningen har Adam även inkluderat kvinnor och judar, som tidigare uteslutits från det politiska livet, men som tack vare samhällsomvandlingen under 1800-talet gavs tillträde till det filantropiska fältet.

Adam konstaterar avslutningsvis att det, trots undersökningens transnationella och transatlantiska perspektiv, inte varit möjligt att urskilja någon distinkt amerikansk, kanadensisk eller tysk kultur för filantropisk verksamhet. Oavsett nationell tillhörighet var aktörerna inom den framväxande elitfilantropin bärare av ett gemensamt system av värderingar. Däremot kunde de strida som utspelade sig mellan gamla och nya medlemmar av eliten skilja sig åt från stad till stad. Dessa skillnader till trots följde städernas filantropiska kulturer två tydliga mönster: antingen rörde det sig om en delad eller en sammanhållen filantropisk kultur. I New York, till exempel, var den gamla och nya eliten lika starka, varför en strid utbröt där stadens gamla familjer kämpade för att utesluta uppkomlingar från sina filantropiska projekt. Denna styrkemätning resulterade inte bara i att två separata filantropiska infrastrukturer växte fram, den representerar också en reell uppdelning av New Yorks elit.

Buying respectability är en initierad framställning som placerar sig vid den absoluta forskningsfronten. Adams bok ger en fördjupad förståelse av filantropins betydelse för det moderna samhällets framväxt och utgör således ett värdefullt bidrag till forskningen om 1800-talets och det tidiga 1900-talets urbana kultur- och socialhistoria.

Uppsala universitet

MIA KURITZÉN LÖWENGART

Olof Kåhrström, *Ekonomiska skildringar ur Sveriges historia: landshövdingeberättelser, läromedel, tävlingskrifter, reseberättelser och andra skrifter i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv med Plansch- och kartmaterial i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 42.* (Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2009). 191 s.

Trots massiva insatser från såväl staten som privata intressenter för att tillgängliggöra det svenska skriftliga kulturarvet på digital väg förblir den stora mängden historiska handlingar pappersbaserade. Arbetet med att göra arkivens material känt och använt är dock även utan digitalisering en viktig del av de förvarande institutionernas arbete och kan bland annat ske genom presentationer i artiklar eller utställningar, genom arkivbildarregister (som Nationella Arkivdatabasen) eller genom olika typer av arkivguider. Verksamheten är omfattande och i växande, men kräver stora såväl ekonomiska som kunskapsmässiga resurser för att kunna resultera i kvalitativt godtagbara produkter.

Ett exempel på en guide som håller måttet ser vi i bibliotekarien Olof Kåhrströms redovisning i bokform av diverse handskrifter, som förvaras vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv och bibliotek i Stockholm. Akademien skapades år 1813 som ett instrument för utveckling och rationalisering inom den agrara sektorn i samhället. Sedan dess har den kommit att få andra organ vid sin sida, både på det nationella planet och regionalt. Genom sina högt ställda vetenskapliga anspråk har den dock betytt en hel del för jord- och skogsbrukets praktik genom åren. Beståndet av handlingar – som spänner från 1700-talet och framåt till sent 1900-tal – är genom både bredd och spets därför av betydelse att känna till för var och en med agrarhistoriska intressen.

En översikt över arkivet i sin helhet, med diskussion om forskningsmöjligheter, sökhjälpmedel med mera, skrevs av arkivchefen Anders Perlinge i handledningen *För stundande skördar* 1994. I den nu aktuella volymen utgörs större delen av en katalog, där vissa arkivserier presenteras genom varje enskild handskrift, nummer för nummer. Vi får reda på grunduppgifter om handskriftens författare, titel, datering, omfång, yttre skick och äldre och yngre volymsigna, men Kåhrström ger oss också en kort resumé över innehållet. Till redovisningen finns dessutom såväl person- som Orts- och ämnesregister. Detaljpresentationen introduceras med tre artiklar, som sätter in beståndet i ett sammanhang och beskriver den verksamhetsmässiga bakgrunden för de olika typer av arkivhandlingar, som man sedan möter. Författare till dessa är förre riksarkivarien Erik Norberg, arkivchefen Anders Perlinge och Olof Kåhrström själv.

Man kan givetvis ställa sig frågan om värdet av det här minutiösa arbetet

i en tid när överblick och syntes är ofta efterfrågade kvalitéer inom historievetenskapen. Det är också lätt att svara på den ställda frågan: utan att känna detaljerna, också avseende enskilda källor, är det inte möjligt att bygga de historiska helheterna på ett trovärdigt sätt. Kährström har åstadkommit en volym som kommer att bli synnerligen nyttig för den som på egen hand vill söka sig ner i myllan och med hjälp av ciceroner som grosshandlaren Mikael Hambré kunna besöka ladugården på dalsländska Rågtvet år 1816 eller resa med Edvard Jacobson till England år 1934 "för studium av trädgårdsanläggningar". Här finns agrarhistoria och lokalhistoria, men också nummer med bäring på den stora västerländska omvälvningen av näringar och socialt liv, som utgör en av förutsättningarna för nutidens så kallade globalisering. Utan dikningsföretag, skördetröskor och guanoimport ingen agrar produktivitetökning som möjliggjort befolkningskoncentrationer, (inter)nationell arbetsdelning och nödvändiggjort fungerande kommunikationer – kommunikationer som med tiden blivit världsvida i såväl den analoga som den digitala verkligheten.

Flera källtyper i akademiens arkiv borde vara intressanta för historiker långt utanför de agrara fälten. Jag tänker bland annat på landshövdingeberättelserna, som började föras i mitten av 1600-talet som en redovisning av landshövdingens syn på verksamheten inom respektive län; klassisk är Gustaf Utterströms presentation av källserien och dess möjligheter i artikeln "Landshövdingarnas berättelser om länens tillstånd under 1700- och 1800-talen" från 1954 (*Meddelanden från svenska Riksarkivet* 1953). I Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv förvaras åtskilliga av berättelserna, tillsammans med ekonomiska utredningar, redovisningar av tillståndet i socknar och häradar med mera från 1700-talets senare hälft samt från 1800-talet. Landshövdingeberättelserna är förvånande sällan använda som underlag i historiska studier, vilket möjligen utgör en reflex av gångna tiders positivistiskt präglade syn på källor. Landshövdingarna har setts som part i målet och dessutom som kompilatörer av underlydande kronofogdars och andra ämbetsmäns grunduppgifter om tillståndet i länet. Om man däremot ser på berättelserna som kvarlevor från den regionala maktutövningen och studerar dem med hjälp av textanalytiska instrument kan ny kunskap vinnas om exempelvis spänningsfältet mellan nationellt, regionalt och lokalt i Sverige. Kährström ger ett flertal uppslag till möjliga forskningsvinklingar, såväl med landshövdingeberättelserna som med annat material vid arkivet som utgångspunkt.

Kährströms bok är väl illustrerad och vackert formgiven. Vid sidan av boken kan ytterligare och med tiden uppdaterade upplysningar om akademiens arkiv och dess innehåll erhållas via <www.kslab.ksla.se>.

Martin Sabrow (red.), *Erinnerungsorte der DDR* (München: Verlag C. H. Beck 2009). 620 s.

Drygt 20 år har förlupit sedan folket i DDR reste sig och fick såväl SED-regimen som Berlinmuren på fall. En frigörande omstöpning av samhället följde. Förändringen födde också en rad historiekulturella frågor: Hur ska denna del av den tyska historien förstås, förklaras och framställas? Vem har tolkningsföreträde? Vilka lärdomar kan dras? Får och bör man dra paralleller till Tredje riket? Den offentliga debatten i ämnet är alltså livlig och några krav på slutstreck kan inte skönjas. Parallellt har ett stort human- och samhällsvetenskapligt forskningsfält kring det historievetenskapliga och historiekulturella hanterandet av DDR vuxit fram.

I ovanstående sammanhang kan den omfattande antologin *Erinnerungsorte der DDR*, utgiven av Martin Sabrow, inplaceras. Sabrow är professor i modern historia vid Humboldtuniversitetet samt chef för Zentrum für Zeithistorische Forschung i Potsdam. Han var därtill ordförande för en av de så kallade Enquetekommissionerna, som på uppdrag av förbundsdagen undersökte DDR:s historia och bearbetandet av denna.

Att frågan om hur DDR:s historia ska tolkas och hanteras är brännande het i dagens Tyskland framgår tydligt av Sabrows inledningskapitel, med vilket verkets samhällsrelevans signaleras. Han identifierar tre huvudsakliga förhållningsätt till detta nära tyska förflutna. *Diktaturminnet*, vilket nästan uteslutande tar fasta på den förtryckande och repressiva sidan av det östtyska samhället, och därtill dominerar den dagliga debatten. *Det hanterande minnet*, där den egna vardagliga erfarenheten tillåts ta plats bredvid den socialistiska statsapparaten. *Framstegsminnet*, där DDR – trots erkännandet av vissa uppenbara fel och brister – fortsatt huvudsakligen betraktas som ett alternativ till den kapitalistiska världsordningen.

Sabrow sammanbinder, helt riktigt, de tre historiska hållningarna ovan med olika politiska positioneringar, vilket gör DDR till en ideologisk projektionsplats. Resonemanget hämtar teoretisk inspiration från Pierre Noras diskussion om minnesplatser där (nationella) symboliska hågkomster kristalliseras. Det rör sig om traditionella monument och märkesdagar, men också om begrepp, ritualer, generationer och vardagliga ting. Noras och hans efterföljares hantverk kännetecknas av en vaghet, då kort sagt allt och inget kan vara en minnesplats. Detta potentiella problem diskuteras inte explicit i antologiinledningen, som rymmer mer av begeistring över det företagna projektet än begreppslig bearbetning och precisering.

Innehållsförteckningen skvallrar om ett tämligen tillåtande förhållningsätt i frågan om vad som kan anses vara en minnesplats. Bland de närmare 50 föremål, fenomen och företeelser som behandlas – ett antal vilket givetvis

gör det omöjligt att ens försöka ge de enskilda bidragen sitt rättmätiga utrymme – återfinns bland annat John Blund, rockbandet Die Puhdys, den blåa FDJ-skjortan och vanmakten.

Den breda omfattningen behöver i sig inte vara en nackdel, så länge fokuseringen blir den som förutskickas. Allt för många av artiklarna i *Erinnerungsorte der DDR* har dock en klassisk händelsehistorisk karaktär, snarare än en verkningshistorisk. Martin Sabrow själv bidrar exempelvis med en lika intressant som initierad idéhistorisk analys av socialismbegreppets skiftande form och funktion i DDR. Artikelnen förmedlar helt visst viktiga inblickar i det östtyska politiska projektet, men den kvardröjande, och i sammanhanget minst sagt centrala, effekten behandlas inte särskilt grundligt.

I anslutning till flera av artiklarna framstår tidsperspektivet oklart på ett angränsande vis. Detta kan illustreras med Anja Tack och Jürgen Danyels artikel om Berlingstadtdelen Pankow, där en stor del av den kommunistiska kadern var bosatt. Här diskuteras om vartannat och utan riktig systematik vilken symbolisk funktion området fyllde i den västtyska förbundsrepubliken och DDR under kalla kriget, samt vad området har kommit att associeras med efter murens fall.

En sådan glidning behöver nödvändigtvis inte vara av ondo, utan kan tvärtom tillföra dynamik, förutsatt att det sker på ett medvetet och annonserat sätt. Just detta förmår Jens Gieseke göra i sin artikel om Stasi och de så kallade inofficiella medarbetarna. Systematiskt och skickligt åskådliggör han hur den aktivt förmedlade (och överdrivna) föreställningen om en allvetande säkerhetstjänst vars tentakler nådde varje vrå av det östtyska samhället stärkte och skyddade det repressiva systemet. Idag bidrar upprätthållandet av samma föreställning till en bild i linje med det ovan nämnda dominerande diktaturminnet; DDR som en stat så stark och förtryckande att oppositionellt handlingsutrymme överhuvudtaget inte var möjligt, detta trots att de egna medborgarna i allra högsta grad bidrog till att få systemet på fall. Gieseke pekar också på hur populära självständiga museer som Forschungs- und Gedenkstätte Normannenstraße ("Stasimuseet") och Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen bidrar till en bild av DDR som i det närmaste har plats enbart för Stasi.

Frågan om DDR-systemets räckvidd och orubbarhet tangerar, tillsammans med verksamheten vid ovan nämnda förmedlingsinstitutioner, de ofta livliga och politiserade diskussionerna som förs kring det fruktbara och korrekta i att jämföra DDR med Nazityskland. Att uppmärksamma och diskutera de två systemens gemensamma drag inom exempelvis språkbruk och estetik är givetvis befogat. Förintelsens ovedersägliga faktum borde dock effektivt sätta stopp för varje form av likställande, också av antydande och retoriskt slag. Likväl saknar boken inte utsagor i sådan riktning. Historikern

och museimannen Stefan Wolle gör exempelvis ett nummer av att staten DDR utropades på platsen där SA firade Hitlers utnämning till rikskansler. På överensstämmande sätt framhåller Joachim Gauck, stridbar författare och tidigare ansvarig för hanterandet av Stasis arkiv, att den östtyska säkerhetstjänsten var långt mer omfattande än Gestapo. Författarinnan Marion Detjen understryker dock, i sin artikel om Berlinmuren som minnesplats, att denna typ av antydande likställande är förbundet med ett relativiserande av Förintelsen och dess offer.

Som framgår finns det en påtaglig och livgörande spänning mellan många av bidragen i antologin, vilken förstärks av att det bland författarna inte bara återfinns historiker, utan också debattörer, flera med bakgrund inom oppositionen i DDR, som på olika vis verkar på den historiska arenan. Här finns också en av de främsta förtjänsterna med *Erinnerungsorte der DDR*. Som faller så ofta är med antologier innehåller den ett par mindre bra artiklar, men också en par högtintressanta och mycket skarpa sådana. Det begreppsliga bidraget till forskningen om minnesplatser är litet och den inre koherensen saknas till och från. Inte desto mindre formar sig boken till ett encyklopediskt standardverk och en värdefull illustration av historiens grepp om vår samtid och ett viktigt pågående historiepolitiskt samtal.

Lunds universitet

FREDRIK PERSSON